

SYLWIA ĆMIEL
ALBERT IZDEBSKI

mgr Sylwia Ćmiel¹
mgr Albert Izdebski²

**PRZEMOC WŚRÓD MŁODZIEŻY GIMNAZJALNEJ W ASPEKTCIE
PROBLEMATYKI BEZPIECZEŃSTWA W SZKOŁACH.
KONTYNUACJA I ZMIANY NA PODSTAWIE BADAŃ
PRZEPROWADZONYCH W SZKOŁACH GIMNAZJALNYCH
MIŃSKA MAZOWIECKIEGO**

**VIOLENCE AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN TERMS
OF SAFETY ISSUES IN SCHOOLS.
CONTINUITY AND CHANGES BASED ON RESEARCH CONDUCTED
IN SECONDARY SCHOOLS OF MINSK MAZOWIECKI**

STRESZCZENIE

Proces brutalizacji zachowań młodzieży oznacza także występowania negatywnych zjawisk w środowisku szkolnym. Co prawda przemoc w szkole nie jest zjawiskiem nowym, występuje od wielu pokoleń, jednak przerażające jest to, że współcześnie agresja i przemoc stają się nieodłącznymi elementami życia szkoły. Szkoła edukuje, ale także kształtuje pozytywne cechy osobowości młodego pokolenia. W środowisku szkolnym młodzi ludzie zdobywają wiedzę z zakresu wielu dziedzin, poznają siebie, kształtują własne przekonania i wartości, dzięki uczestnictwu w życiu szkoły uczniowie zaspakajają kluczowe potrzeby społeczne: bezpieczeństwa, przynależności, uznania i akceptacji. To właśnie w szkole młodzież uczy się reguł i zasad, które obowiązują w społeczeństwie. Zjawisko przemocy w szkole często pozostaje w związkach z problemami w szkolnej edukacji. Badacze zjawiska często podkreślają to, że „(...) problemy w szkole dają początek przestępczości, a przestępczość powoduje niepowodzenia w szkole (...)”³. Doświadczenia szkolnej przemocy także rodzą szereg negatywnych konsekwencji, począwszy od poczucia zagrożenia, kończąc na internalizacji niewłaściwych wzorców relacji społecznych.

1 Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie

2 Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie
3 B. Urban. *Dewiacje wśród młodzieży*. Kraków 2001 s. 264.

Słowa kluczowe: przemoc szkolna, negatywne zachowania młodzieży, patologie w systemie edukacji, bezpieczeństwo społeczne, zagrożenia społeczne

ABSTRACT

The process of brutalization of behavior of young people means also presence of negative phenomenon in the school environment. It is true that violence in schools is not a new phenomenon, it was there for many generations, but the scary fact is that nowadays aggression and violence are inseparable elements of school life. The school educates, but also shapes the positive attributes of personality of the young generation. In the school environment, young people gain knowledge in many fields, learn about themselves, shape their own beliefs and values, through participation in the life of the school students satisfy the essential social needs of safety, belonging, recognition and acceptance. It is school where young people learn rules and principles that govern society. The phenomenon of school violence often remain in relations with problems in school education. Researchers often point to the phenomenon that "(...) problems at school give rise to crime and crime causes failures at school (...)". Experience of school violence also causes numerous negative consequences starting from insecurity ending at internalization of abusive models of social relations.

Keywords: school violence, the negative behavior of young people, pathologies in the education system, social security, social risks

WSTĘP

Artykuł poświęcony jest przemocy wśród młodzieży gimnazjalnej. Po ogólnych, teoretycznych rozważaniach na temat natury i form przemocy zostały omówione przyczyny występowania przemocy wśród dzieci i młodzieży. W kolejnej części artykułu została przedstawiona analiza wyników. Na wstępie zostały zaprezentowane założenia oraz metodologia przedsięwzięcia badawczego. Dalej omówione zostały podstawowe zagadnienia podjęte w badaniach, a mianowicie: jak są postrzegane rozmiary szkolnej przemocy przez uczniów, jaka jest skala doświadczeń szkolnej przemocy

i jakie są jej uwarunkowania i w końcu jak kształtuje się natężenie praktykowania przemocy z wskazaniem na grupy, gdzie ryzyko wystąpienia takich zachowań jest największe. Wspólną osią dla wszystkich omawianych zagadnień jest ujęcie dynamiczne, tj. porównanie wyników badań z 2009 i 2011 roku. Z tej perspektywy ważnym ustaleniem jest to, że natężenie przemocy w mińskich gimnazjach w drugim okresie było niższe niż w okresie pierwszym. Jak sądzimy, zdecydowała o tym postawa władz badanych placówek, które na podstawie diagnozy sytuacji, w oparciu o wyniki z 2009 roku, wprowadziły odpowiednie działania zapobiegawcze wobec zjawisk przemocy w swoich szkołach.

1. POJĘCIE I FORMY PRZEMOCY

Definiowaniu pojęć agresji i przemocy towarzyszy wiele trudności ze względu na wieloznaczność terminów i wielość koncepcji teoretycznych. Pojęcie „przemoc” używane jest w mowie potocznej i publikacjach naukowych w różnych znaczeniach, często używa się też pojęcia agresja jako synonim pojęcia przemoc⁴. Krystyna Kmieciak-Baran uważa, że przemoc jest zachowaniem agresywnym, które zawiera zawsze destruktywne intencje w stosunku do innej lub innych osób. Według autorki, obecnie przyjmuje się, że jest to takie zachowanie jednostki lub grupy, w wyniku którego inne osoby ponoszą uszczerbek na ciele lub w psychice⁵. Natomiast Jarosław Rudniański określa przemoc jako relację pomiędzy ludźmi, która polega na użyciu przeważającej siły⁶. W tym rozumieniu została wydobyta istota przemocy – nierównowaga sił. Asymetria ta może wyrażać się zarówno nierównowagą siły fizycznej lub psychicznej (np. posiadanie pewnych informacji na temat ofiary).

Rosemarie Portmann wyróżnia kilka form przemocy.

1) Przemoc fizyczna lub cielesna – mówimy o niej wtedy, gdy człowiek, bądź grupa ludzi przysparza cierpienia jednostce lub grupie. Przemoc cielesna to zachowania takie, jak: bicie, kopanie, maltretowanie, molestowanie seksualne, zabijanie, okradanie oraz niszczenie własności innych. For-

4 R. Portmann. *Przemoc wśród dzieci i młodzieży. Uchwycić sedno*. Wyd. Jedność. Kielce 2006 s. 10.

5 K. Kmieciak-Baran. *Młodość i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*. PWN. Warszawa 2000 s. 20.

6 J. Rudniański. *Klasyfikacja, źródła i ocena przemocy w stosunkach międzyludzkich*. W: *Przemoc w życiu codziennym*. Red. B. Hołtys. Wyd. Cinderella Books. Warszawa 1997 s. 5.

mą przemocy fizycznej jest też wandalizm.

2) Przemoc psychiczna lub duchowa – jest to zranienie drugiej osoby gestami lub słowami. Formy jawnej przemocy psychicznej to publiczne karcenie, ośmieszanie, obrażanie, oszukiwanie, wykluczenie z grupy itp. Natomiast niejawne formy psychicznej przemocy są dużo trudniejsze do uchwycenia. Przykładem tego rodzaju przemocy jest „mobbing”.

3) Przemoc osobowa – jednostka lub grupa osób działa w celu zaszkodzenia innej jednostce lub grupie. Przemoc osobowa może przybierać formy fizyczne i cielesne, oraz psychiczne i duchowe. Ofiara, sprawca i brutalny czyn są tu dokładnie określone.

4) Przemoc strukturalna – są to formy przemocy, gdzie człowiek jest krzywdzony przez określoną strukturę społeczną. Nie jest ona łatwa do zbadania, gdyż sprawców jest trudno rozpoznać, jedynie ofiary są dokładnie określone⁷.

Szczegółowe rozróżnienie form przemocy ma na celu ukierunkowanie rozważań teoretycznych oraz stworzenie aparatu użytecznego do potrzeb badań empirycznych. W ogólnych definicjach przemocy łączy się wyżej wymienione formy przemocy, w efekcie „wszystkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostek lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnej relacji”⁸, są uznawane za przemoc.

2. PRZYCZYNY WYSTĘPOWANIA PRZEMOCY WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY

W szkołach można bardzo często zaobserwować przejawy przemocy. W zasadzie powszechnym zjawiskiem jest wykorzystywanie młodszych uczniów przez starszych. Dzięki temu ci ostatni mogą „realizować własne cele” i wyładować agresję. Jednocześnie dzięki poniżaniu, ośmieszaniu, upokarzaniu, czy wręcz znęcaniu się nad młodszymi uczniami starsi podnoszą własną samoocenę i status w grupach rówieśniczych. Młodszy i słabszy uczniowie są najczęściej narażeni na agresję szkolną. Nauczyciele i uczniowie dobrze wiedzą, kim jest tzw. „koziół ofiarny”. Bywa nim najczęściej uczeń słabszy fizycznie, charakteryzujący się wyższym niepokojem i brakiem poczucia bezpieczeństwa, ostrożny, wrażliwy, spokojny, ponadto mający

⁷ R. Portmann. *Przemoc...* s. 11-13.

⁸ Por. J. Kuźma. *Agresja i przemoc ...* s. 102.

niską ocenę własnej wartości i ujemny obraz samego siebie i swojej sytuacji. W przestrzeni życia szkoły często spotykamy się z szantażowaniem, grożeniem karą w razie skargi (szczególnie kierowaną wobec młodszych uczniów przez starszych), z wulgarnymi obelgami i wyzwiskami, z przenoszeniem agresji na osoby rodziców czy przedmioty osobiste, np. zeszyt, zmuszaniem do upokarzających i ośmieszających zachowań, np. śpiewanie w toalecie hymnów o „kotach”, zmuszaniem do noszenia tornistrów, „służenia”; naruszaniem nietykalności fizycznej, seksualnej, godności osobistej. Znaczny procent uczniów agresywnych w przyszłości popełnia poważne wykroczenia dokumentowane w urzędowych rejestrach skazanych czy nawet przestępstwa recydywistyczne. O ile chłopcy stosują zwykle formy przemocy oparte na sile fizycznej, to dziewczęta stosują bardziej subtelne i pośrednie sposoby nękania, takie jak oszustwo, plotkarstwo, zazdrość, celowe wykluczenie kogoś z grupy oraz manipulowanie związkami przyjaźni. Takie formy agresji są trudniejsze do wykrycia⁹.

Przyczyny występowania zjawiska przemocy wśród dzieci i młodzieży są różne. Generalnie można powiedzieć, że przemoc jest następstwem braku zaspokojenia podstawowych potrzeb: poczucia bezpieczeństwa, przynależności, aktywności a także niewłaściwego rozumienia pojęć wolności, samodzielności. Do najważniejszych uwarunkowań społecznych wpływających na rozwój przemocy – która może się przekształcić się w przyszłości w czyny przestępcze – wśród młodego pokolenia należy zaliczyć: rodzinę, szkołę, grupę rówieśniczą, środki masowego przekazu, gry komputerowe¹⁰.

Jak się uważa: „Przemoc nie jest indywidualnym problemem osobowościowym, ale powstaje w komunikacji społecznej”¹¹. Dzieci nie rodzą się skłonne do przemocy. Takich skłonności nabierają z biegiem życia. Uczą się zachowań nacechowanych przemocą dzięki doświadczeniom i wzorcom, z jakimi spotykają się w rodzinie, a później w środowisku szkolnym. Duże znaczenie ma też środowisko lokalne, sposób spędzania wolnego czasu, a także przekaz mediów zarówno tych tradycyjnych, jak i nowoczesnych. W późniejszym okresie dzieci zachowują się w sposób, jakiego doświadczyły - i który, w ich przeświadczeniu - przynosi największe korzyści i zadowolenie. Zachowanie małego dziecka nie musi być w zamiarze de-

9 Sack B, *Przemoc i agresja w publicznych szkołach ponad gimnazjalnych*, Wydawnictwo: Ossolineum, Szczecin 2003, s.65

10 Witkowski L., *Rozwój tożsamość w cyklu życia*, Wydawnictwo WIT-GRAF, Toruń 2000, s.35

11 R. Portmann. *Przemoc...* s. 27.

struktywne. Nie chce ono komuś zaszkodzić. Próbuje w ten sposób ustalać granice, ocenić swoją siłę i znaczenie, wyrażać zainteresowanie innymi lub chronić się przed zagrożeniem często nieświadomie, bo przez projekcję wyuczonych reakcji. Również przez używanie wulgarnych słów i gestów dzieci próbują imponować, zdobywać pozycję. Małe dzieci szybko się orientują, które słowa wystarczą, by innych doprowadzić do szaleństwa i są tym zafascynowane. Za takie zachowania rodzice karzą lub izolują dzieci, zamiast je wspierać. Jeśli dzieci nie doświadczą pozytywnych korekt swojego zachowania, to można się spodziewać, że spory fizyczne będą uważać za naturalną metodę zaspokajania swych potrzeb.

Duże znaczenie w rozwoju dziecka ma uczuciowy związek między rodzicami. Jest on istotny dla poczucia bezpieczeństwa dziecka i tworzenia postawy ufności wobec innych, chęci poznawania otaczającego świata. Niektóre dzieci jednak nie znajdują poczucia bezpieczeństwa w rodzinie, a w obecności rodziców czują się wręcz zagrożone. Nie są one wtedy zainteresowane odkrywaniem otoczenia i mogą przejawiać negatywne zachowania wobec innych. Nie musi to oznaczać wzrostu poziomu agresji, ale każdy kolejny czynnik ryzyka zwiększa prawdopodobieństwo tych zachowań. Rodzice dzieci agresywnych stosują zazwyczaj kary fizyczne. Doprowadza to do tego, że dzieci powtarzają te zachowania. Dorośli wchodzą z dzieckiem w konflikt, który wzmacnia tylko agresję dzieci. W takich rodzinach występuje wzorzec powodujący konflikt relacji. Rodziny te charakteryzują się słabą wymianą myśli lub naturalnych zachowań i często występują w nich negatywne i nieprzyjazne relacje. W takim otoczeniu agresję wykorzystuje się jako środek komunikacji, którym powstrzymuje się negatywne zachowania dziecka. Jest to wzorzec restrykcyjny, gdyż członkowie rodziny swoje cele osiągają za pomocą gróźb, poleceń i środków przymusu. Tak traktowani młodzi ludzie reagują agresywnie w innym otoczeniu, a w późniejszym życiu często zachowują się aspołecznie¹².

Według Rosemarie Portmann, możliwymi przyczynami występowania przemocy u dzieci mogą być:

- 1) Niekonsekwencja rodzicielskich zachowań wychowawczych i ich nieprzewidywalność – dzieci są wtedy niepewne, co rodzic może zrobić, nie staje się wtedy dla nich pozytywnym wzorem.
- 2) Doświadczenie przemocy w rodzinie – jest bezpośrednim czyn-

12 Por. S. Guerin, E. Hennessy. *Przemoc i prześladowanie w szkole. Skuteczne przeciwdziałanie agresji wśród młodzieży*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Gdańsk 2004 s. 20- 22.

nikiem ryzyka w rozwoju dzieci. Dzieci obserwują, jak rodzice rozwiązują konflikty między sobą za pomocą siły fizycznej i boleśnie odczuwają, gdy same są ciężko karane lub maltretowane.

3) Presja osiągnięcia dobrych wyników w szkole – często prowadzi do odrzucenia dzieci, które nie są zbyt zdolne. Społeczne wykluczenie w szkole lub z kręgu rówieśników, poczucie niepewności mogą wzmacniać tendencje do zachowań agresywnych.

4) Wpływ mediów – brutalne przedstawianie przemocy prowadzi u dzieci do oswojenia się z tym zjawiskiem, a nawet zachęca do brutalnej aktywności - naśladowania lub utożsamiania się z bohaterem. Najbardziej niebezpieczne są jednak gry komputerowe, gdzie dzieci same dokonują brutalnych działań bez „ofiary”. Komputerowy przeciwnik nie jest traktowany jako nieprzyjaciel, który ma jakieś uczucia, ale jako „rzecz”, czy pionek w grze. Za skrzywdzenie, czy zabicie przeciwnika nie ma żadnych sankcji.

5) Nuda – to, jak dzieci spędzają wolny czas coraz bardziej zależy od nich samych. Nie mają w wolnym czasie ograniczeń i kontroli.

6) Okazje do łamania prawa – markety i supermarkety dają zachęcającą ofertę towarów i anonimowość w czasie zakupów. Budzi to w człowieku chęć posiadania i redukuje poczucie wstydu oraz ryzyka, że zostanie złapany na kradzieży.

7) Strach przed przemocą – taki strach również może doprowadzić do tego, że dzieci same staną się brutalne, będąc w poczuciu ciągłej sytuacji zagrożenia. Taki stan doprowadza do tego, że każdy może stać się brutalny¹³.

Dzieci, które odbierają zachowania dorosłych jako wrogie, określają swoją skłonność do zachowań agresywnych. Wykazują one wysoki poziom agresji w procesie myślowym, a ich poziom moralnego rozumowania jest niższy niż u rówieśników. Przykładem może być mniejsze odczuwanie bólu, żalu czy współczucia wobec cierpiących. Agresywne dzieci skupiają się na społecznych wskazówkach i oceniają przemoc jako normę, postrzegają świat jako miejsce groźne i pełne niebezpieczeństw, gdzie przemoc jest akceptowana¹⁴. Przebieg procesu autokreacji zależy w dużej mierze od środowiska, w jakim przebiega socjalizacja, a więc także od klimatu szkolnego, atmosfery, jaka panuje w szkole. Jednak rozwój koncepcji własnej osoby i poczucie własnej tożsamości uzależnione jest, przede wszystkim,

13 R. Portmann. *Przemoc...* s. 28- 31.

14 S. Guerin, E. Hennessy. *Przemoc...* s. 23.

od wpływu grupy, z którą jednostka się identyfikuje. W jej otoczeniu najłatwiej może ona „odnaleźć osobników w sytuacji i stanie umysłu podobnego do swego, ludzi, którzy stoją wobec takich samych jak on lub podobnych problemów. (...) poprzez uczestnictwo w grupie rówieśniczej młody człowiek może stosunkowo najłatwiej odnaleźć przynależność, afiliację i akceptację oraz realizować status osoby niezależnej, czego nie może osiągnąć ani w ramach swej rodziny, ani w ramach społeczeństwa, które nie oferuje mu jeszcze pełnego uczestnictwa”¹⁵. Według Suzanne Guerin i Eilis Hennessy’ego przyjaźnie oraz przebywanie z rówieśnikami są istotnym aspektem życia młodego człowieka. Przynależność do grupy rówieśniczej pozwala wykazać się wieloma talentami, skłonnością do przywództwa, co nie jest możliwe w kontaktach z dorosłymi. Dzieci wykazujące podwyższony poziom agresji często są odrzucane przez grupę i tracą w ten sposób korzyści z niej płynące oraz umiejętności społeczne. Takie odrzucenie przez grupę może przyczynić się do nasilenia agresji w kolejnych latach.

Duży wpływ na dziecko wywierają również agresywni przyjaciele, którzy mogą wzmocnić lub osłabić zachowania agresywne¹⁶. Grupy rówieśnicze, które funkcjonują na terenie szkoły, wchłaniają zwłaszcza młodych ludzi, którymi mało zajmują się rodzice, nadpobudliwych, poszukujących zmian czy przygód¹⁷. Takie grupy niejednokrotnie uciekają się do przemocy i stanowią jedyne środowisko wychowawcze młodego człowieka¹⁸. „(...) na zjawisko narkomanii szczególnie narażone są dzieci i młodzież nadwrażliwa, o kruchej strukturze psychiki (...). Młodzi ludzie tej kategorii są zazwyczaj lękliwi i ulegli. Bardzo cierpią z tego powodu i dlatego starają się udawać silnych psychicznie, narzucać innym swoją wolę. Wykazują przy tym małą odporność na wszelkie stresy, frustracje i trudności, choć skrzętnie to ukrywają. Nie umieją przegrywać i skutecznie bronić się przed porażkami. Łatwo popadają w irytację i ulegają zniechęceniu wskutek niepowodzeń życiowych. Nieustannie dręczy ich silny i wyjątkowo przykry stan napięcia, oraz poczucie dyskomfortu psychicznego”¹⁹. Irena Pospiszyl jako jedno z najbardziej deprymujących doświadczeń w procesie autokreacji wskazuje niejasność identyfikacyjną grupy odniesienia. Zjawisko to szczególnie dotyczy grup tworzonych według niejasnych reguł przynależności,

15 B. Misztal. *Grupy rówieśnicze młodzieży*. PAN. Wrocław 1974 s. 54.

16 S. Guerin, E. Hennessy. *Przemoc...* s. 23-24.

17 S. Górski. *Narkomania wśród dzieci i młodzieży*. W: *Encyklopedia Pedagogiczna*. Red. W. Pomykało. Wyd. Fundacja Innowacyjna. Warszawa 1997 s. 413.

18 M. Jędrzejewski. *Młodzież a subkultury: Problematyka edukacyjna*. Wyd. Żak. Warszawa 1999 s. 56.

19 S. Górski. *Narkomania ...* s. 413.

na przykład: ludzie – frajerzy, twardziele – maminsynki, mądrzy – głupi itp.²⁰ Wiele grup rówieśniczych powstaje w oparciu właśnie o te reguły, stąd sytuacja stwarza konieczność ciągłego potwierdzania swojej przynależności grupowej. Zachowania agresywne spełniają w tym wypadku istotne funkcje: stworzenie wyrazistego podziału na „my” i „oni”, podkreślenie granic „obszaru” funkcjonowania własnej grupy, wyostanie reguł identyfikacji z grupą odniesienia; podniesienie samooceny; ułatwienie samoidentyfikacji; podniesienie poczucia orientacji w świecie, grupa ułatwia bowiem tworzenie klarownego obrazu świata²¹.

Zachowania agresywne nierzadko okazują się atrakcyjnymi wzorami zachowań dla młodych ludzi. Stanowią narzędzie manifestowania swojej przynależności do grupy odniesienia, stają się sposobem rozwiązywania problemów własnej tożsamości. Z przemocą i agresją spotykamy się dosłownie wszędzie i wiemy, że jest zjawiskiem negatywnym. W odniesieniu do osób w okresie dorastania, u których tożsamość dopiero się kształtuje, agresja pełni znaczącą rolę w rozwiązywaniu problemów pojawiających się na drodze do dorosłości.

3. PRZEMOC W SZKOŁACH GIMNAZJALNYCH

Bardzo szeroki problem, jakim jest przemoc w szkole, został w niniejszym artykule zawężony do problematyki przemocy wśród uczniów szkoły gimnazjalnej. Etap kształcenia w gimnazjum jest dość trudnym okresem w życiu młodego człowieka, gdyż właśnie wtedy przechodzi on tę skomplikowaną fazę rozwojową - dojrzewanie. Można powiedzieć, że jest to etap, który stanowi pomost między dzieciństwem a dorosłością. Poza tym, gimnazjum jest w polskim systemie edukacji nowym typem szkoły, która przynosi również nowe problemy i trudności. Gimnazjum współcześnie jest to trzyletnia szkoła na podbudowie programowej szkoły podstawowej, wprowadzona na mocy *Ustawy o systemie oświaty z dnia 25 lipca 1998 r.*²²

Podejmując reformę szkolnictwa, władze oświatowe zakładały, że zmieniając struktury organizacyjne, przyczynią się tym samym do ograniczenia zjawiska przemocy. Wprowadzając gimnazjum jako szkołę

20 I. Pospiszyl. *Agresja wewnątrz rówieśnicza jako sposób rozwiązania problemu własnej tożsamości*. W: *Przemoc w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych*. Red. I. Pospiszyl. Instytut Badań Edukacyjnych. Warszawa 1997 s. 46.

21 I. Pospiszyl. *Agresja wewnątrz rówieśnicza jako sposób...* s. 47.

22 Dziennik Ustaw 1998 nr 117 poz. 759.

ponadpodstawową, chciano zapewnić zmniejszenie przedziału wiekowego pomiędzy uczniami. W szkole podstawowej znajdują się uczniowie w wieku 7 – 13 lat, w gimnazjum 13 – 16 lat, a w szkole ponadgimnazjalnej 16 – 19 lat. Zakładano, że każdy typ szkoły znajdować się będzie w oddzielnym budynku, co miałyby ograniczyć kontakty starszych uczniów z młodszymi i jednocześnie zmniejszyć możliwość stosowania przemocy w stosunku do młodszych/słabszych uczniów. Jednakże według nadzoru pedagogicznego i nauczycieli zjawisko przemocy w gimnazjach nie zmniejszyło się, a nawet nasiliło. Przyczyną tego stanu rzeczy jest między innymi umieszczenie szkół podstawowych i gimnazjalnych w tych samych budynkach. Dzielenie korytarzy ściankami działowymi nie wiele dało, gdyż uczniowie spotykają się, na przykład, na wspólnym boisku lub jadąc do szkoły tym samym autobusem. Gimnazjaliści, jako starsi, czują się ważniejsi, co demonstrują młodszym kolegom ze szkoły podstawowej, a to nasila ich konflikty. Również likwidacja mniejszych szkół, co wiąże się ze zwiększeniem ilości klas i liczebności w nich uczniów w innych placówkach, nie polepsza pracy dydaktycznej ani wychowawczej nauczycieli²³. Z badań Beaty Komorowskiej, przeprowadzonych w roku szkolnym 2002/2003, wynika, że niepokój związany z reformą oświaty, a co za tym idzie trudności wychowawczych w gimnazjum, był uzasadniony. Badani wychowawcy gimnazjalnych klas potwierdzili, że dorastanie i wynikające z tego zachowanie młodych ludzi może powodować trudności wychowawcze, a na pewno utrudnia proces wychowawczo-dydaktyczny²⁴.

Występowanie zachowań agresywnych wśród gimnazjalistów jest większe niż u uczniów ze szkoły podstawowej czy średniej, z powodu okresu dojrzewania. Jest to okres wzmożonej drażliwości, pobudliwości i chwiejności emocjonalnej. Młodzi ludzie przeżywają lęki przed kompromitacją, krytyką, są mało odporni na niepowodzenia i porażki. W związku z tym istnieje większe niebezpieczeństwo, że ich frustracja przerodzi się w agresję i gniew²⁵. Różnice w rozwoju fizycznym mogą stać się przyczyną zaburzonego postrzegania siebie i pociągać za sobą wysokie lub niskie po-

23 E. Kameduła. *Przemoc w szkole i próby jej ograniczenia*. W: *Edukacja XXI wieku nr 12. Edukacja w społeczeństwie „ryzyka”*. Bezpieczeństwo jako wartość. Red. M. Gwoździcka-Piotrowska, J. Wołeszek, A. Zduniak. Wyd. Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa. Poznań 2007 s. 172-173.

24 B. Komorowska. *Zjawisko trudności wychowawczych w gimnazjum*. W: „Dyrektor szkoły” nr 5. Wyd. Wolters Kluwer Polska – ABC. Warszawa 2003 s. 28-30.

25 A. Kozubska. *Agresja młodzieży gimnazjalnej – w poszukiwaniu źródeł*. W: *Edukacja XXI wieku nr 10. Edukacja w społeczeństwie „ryzyka”*. Bezpieczeństwo jako wartość. Red. M. Gwoździcka-Piotrowska, A. Zduniak. Wyd. Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa. Poznań 2006 s. 193-194.

czucie własnej wartości. Nastolatki, które dojrzewają wcześniej, mają „(...) większą skłonność do niezależności, ufania sobie, polegania na sobie i są bardziej wyrobione społecznie niż późno dojrzewający. Zdają się też być bardziej popularne i wykazywać większe zdolności przywódcze”²⁶. Młodzi, dojrzewający później „(...) często mają gorszy obraz siebie, wyraźnie troszczą się o akceptację społeczną, mają tendencję do niedojrzałości oraz często swoimi zachowaniami chcą zwrócić na siebie uwagę otoczenia”²⁷.

Przemoc w szkole gimnazjalnej występuje w różnych formach. Przejawia się zwłaszcza w formie agresji słownej. Nieumiejętność dostosowania się do warunków szkolnych przejawia się w postaci ataków samoagresji, w konfliktach z innymi uczniami jak i nauczycielami. Powodem tego był brak szacunku, wzajemne uwagi oraz ignorowanie poleceń²⁸. Bicie, kopanie, zabieranie drugiego śniadania czy wkładanie głowy do muszli klozetowej to „drugie życie” uczniowskie, często utajane pod groźbą kar stosowanych przez młodocianych przestępców i „[...] ukryte pod warstwą formalnych celów, wydarzeń, wypowiedzi”²⁹.

Badania nad przemocą i agresją w szkołach mają w Polsce dość długą tradycję. Po raz pierwszy przeprowadził tego typu badanie Adam Podgórecki w latach siedemdziesiątych XX w., a dotyczyły „drugiego życia” w szkole³⁰. „Drugie życie” występuje w różnego rodzaju placówkach opiekuńczo-wychowawczych, więzieniach, szkołach i związane jest z nieformalną strukturą tych instytucji.³¹ W latach osiemdziesiątych Maria Dąbrowska-Bąk przeprowadziła badania nad przemocą nauczycieli wobec uczniów na reprezentatywnej próbie młodzieży pierwszych klas szkół średnich. Wyniki wykazały, że 50% ankietowanych było ofiarami różnych form przemocy ze strony nauczycieli. W kolejnych dekadach w Polsce prowadzono coraz więcej badań poświęconych różnym aspektom przemocy szkolnej³². Biorąc jednak pod uwagę to, że wyniki tego rodzaju badań pozwalają nie tylko lepiej zrozumieć istotę przemocy szkolnej, ale także

26 J. S. Turner, D. B. Helms. *Rozwój człowieka*. Wyd. WSiP. Warszawa 1999 s. 347.

27 Tamże s. 347.

28 G. Miłkowska. *Wychowanie w świecie przemocy*. W: *Edukacja XXI wieku nr 12. Edukacja w społeczeństwie „ryzyka”*. Bezpieczeństwo jako wartość. Red. M. Gwoździcka-Piotrowska, J. Wolejszko, A. Zduniak. Wyd. Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa. Poznań 2007 s. 158-159.

29 M. Karkowska, W. Czarnecka. *Przemoc w szkole*. Wyd. Impuls. Kraków 1998 s. 7.

30 J. Szymańczak. *Przemoc w szkole*. W: „Biuro Studiów i Ekspertyz” nr 999. Grudzień 2003 s. 4.

31 A. Leszczyńska. *Drugie życie szkoły – przemoc czy szkolny rytuał? Uwagi pedagoga*. W: *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*. Red. J. Papież, A. Płukis. Wyd. Adam Marszałek. Toruń 1998 s. 320.

32 Na ten temat zob. J. Szymańczak. *Przemoc w szkole*, j.w.

przyczyniają się do poprawy bezpieczeństwa uczniów, warto ten problem badawczy podejmować ciągle na nowo, ponieważ każdego roku na terenie szkół dochodzi do wielu zdarzeń z udziałem uczniów. Ujawnione przypadki znęcania się nad kimś nie są odosobnione, a za każdą cyfrą ze statystyki kryje się nieszczęście jakiegoś dziecka.

4. ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Dyskusje i kontrowersje wokół problemu brutalizacji zachowań młodzieży i przemocy w polskich szkołach stały się inspiracją do przeprowadzenia badań nad tą problematyką wśród uczniów szkół gimnazjalnych zlokalizowanych na terenie miasta Mińsk Mazowiecki. W 2008 roku powstał projekt badań nad przemocą w gimnazjach, który miał za zadanie spełnić dwie funkcje: 1) poznawczo-diagnostyczną oraz 2) dydaktyczną.

W przypadku pierwszej funkcji chodziło nam nie tylko o określenie rozmiarów i form przemocy w szkołach gimnazjalnych, ale także o zainicjowanie dyskusji na temat ważnych i aktualnych problemów społeczności lokalnej w Mińsku Mazowieckim. W celu zwiększenia wartości użytkowej projektu szczegółowe wyniki z przeprowadzonych badań nad przemocą w gimnazjach – w formie raportów badawczych³³ - zostały przekazane władzom poszczególnych szkół. W oparciu o te empiryczne dane władze gimnazjów miały możliwość dokonania diagnozy sytuacji i podjęcia odpowiednio ukierunkowanych działań zaradczych. Dodać przy tym należy, że badanie zostało tak zaprojektowane, aby mogło być realizowane w kolejnych latach. Dzięki czemu władze szkół obecnie mają możliwość monitorowania zachodzących zmian w aspekcie problematyki bezpieczeństwa w szkołach.

Funkcja dydaktyczna projektu badawczego polegała na tym, że procedura badań, narzędzia badawcze oraz etap zbierania danych zostały przygotowane i zrealizowane w ramach zajęć metod badań społecznych przez studentów Wyższej Szkoły Nauk Społecznych im. ks. Józefa Majki w Mińsku Mazowieckim. Dzięki zaangażowaniu w prace przy projekcie badawczym studenci mogli pogłębić i w praktyce wykorzystać wiedzę o badaniach społecznych. Uczestniczyli oni we wszystkich stadiach postępowania badawczego: poczynając od wyboru problemu, poprzez dobór

³³ W raportach przedstawiono zbiorcze informacje o rozmiarach postrzeganej przemocy, skali doświadczania i stosowania przemocy w pojedynczej placówce w kontekście porównawczym – na tle innych szkół.

metod, konstrukcję narzędzia, realizację badania i opracowania zebranego materiału badawczego.

Głównym celem badania była chęć oceny natężenia występowania przemocy w placówkach szkolnych. W ramach tej ogólnej problematyki badawczej zostały wyodrębnione następujące zagadnienia:

- percepcja zagrożenia przemocą wśród uczniów – czyli to, w jaki sposób gimnazjaliści postrzegają rozmiary występowania przemocy w swoich szkołach;
- rozmiary występowania różnych form przemocy – czyli to, jakie formy zachowań nacechowanych przemocą są przez młodzież postrzegane jako dominujące w gimnazjach;
- natężenie doświadczania przemocy w szkole – czyli to, jak często z różnymi przejawami przemocy ze strony innych uczniów spotkali się gimnazjaliści;
- natężenie stosowania zachowań agresywnych przez uczniów – czyli to, jaka jest skala i rodzaje zachowań agresywnych gimnazjalistów.

W ten sposób określona problematyka badania daje możliwości nie tylko diagnozy sytuacji, ale również pozwala na podjęcie bardziej złożonych problemów. Przykładowo umożliwia odpowiedzi m.in. na następujące pytania: czy postrzeganie rozmiarów przemocy w szkole wiąże się z doświadczeniami indywidualnymi ucznia w tym zakresie; czy uczniowie z różnych klas oceniają w sposób podobny skalę niepożądanych zachowań w szkole, lub czy można wykryć prawidłowości zachodzące między doświadczeniem a stosowaniem przemocy wobec rówieśników.

Badania nad przemocą w mińskich gimnazjach przeprowadzono dwukrotnie w styczniu 2009 oraz styczniu 2011 roku. Jako okres zbierania materiału empirycznego celowo wybrano drugą połowę stycznia, kiedy to w szkołach przypada koniec I semestru roku szkolnego. Wybór okresu realizacji badania został podyktowany tym, aby młodzież odpowiadając na pytania, odnosiła się do konkretnej przestrzeni życia gimnazjum, czyli zdarzeń, które miały miejsce w semestrze zimowym. W celu uzyskania miarodajnego obrazu przemocy w szkołach – zarówno w pierwszej, jak i drugiej edycji badania – zastosowano dwuetapowy dobór próby. W pierwszym etapie w sposób losowy zostały wybrane 3 klasy z każdego gimnazjum; reprezentujące odpowiednio III poziomy nauczania (klasy). Następnie badaniem objęto wszystkich uczniów w każdej z wylosowanych klas. W efekcie w skład badanej zbiorowości weszli uczniowie reprezen-

tujący wszystkie gimnazja publiczne oraz wszystkie poziomy kształcenia.

W celu zebrania informacji od gimnazjalistów posłużono się techniką ankiety audytoryjnej. Realizacja badania odbywała się w szkole, w czasie lekcji. Do gromadzenia danych została wykorzystana krótka, anonimowa ankieta. Kwestionariusz ankiety zawierał blisko 50 zamkniętych pytań, czyli takich, gdzie możliwości odpowiedzi są ściśle określone. Poza pytaniami w formularzu ankiety znalazły się dyspozycje dla uczniów informujące badanych o tym, w jaki sposób mają oni zaznaczać swoje odpowiedzi na pytania. Przy konstrukcji kwestionariusza celowo ograniczono liczbę pytań oraz wybrano takie sposoby ich zadawania, aby stopień trudności przy udzielaniu odpowiedzi był odpowiednio niski, co było sprawą kluczową, biorąc pod uwagę wiek respondentów. Nad przebiegiem poprawnej realizacji procesu zbierania danych czuwali odpowiednio przeszkoleni studenci. Zarówno w pierwszej, jak i w drugiej edycji badania narzędzie badawcze było prawie identyczne³⁴. Powtórzenie pytań w ich identycznym brzmieniu daje możliwości bezpośrednich porównań uzyskanych wyników między okresami.

Łącznie w dwóch edycjach przedsięwzięcia badaniem zostało objętych blisko 500 uczniów mińskich gimnazjów. W 2011 r. liczba objętych badaniem gimnazjalistów wyniosła 253 osoby i była nieco wyższa niż w 2009 r.

Tabela 1 – Liczebność badanej zbiorowości

Charakterystyki badanej zbiorowości	Rok badania	
	2009	2011
Liczba uczniów objętych badaniem (liczebność próbki badawczej)	240	253
Liczba uczniów w gimnazjach (liczebność populacji)	1555	1504
Zasięg badania (% z populacji)	15,4%	16,8%

Jak wynika z powyżej zamieszczonych danych, badaniem objęto nie-

³⁴ W momencie projektowania badań zakładaliśmy ich powtarzalność, z tego powodu przed pierwszą edycją badania zostały przeprowadzone konsultacje i pilotaż mające na celu wypracowanie stabilnego narzędzia. Szczegółowe analizy wyników z 2009 roku potwierdziły trafność zadawanych pytań, jedynie dwa pytania z pięćdziesięciu zawartych w ankiecie sprawiały trudności respondentom. Z formularza ankiety stosowanego w 2011 roku te dwa, nastrożające trudności pytania zostały usunięte.

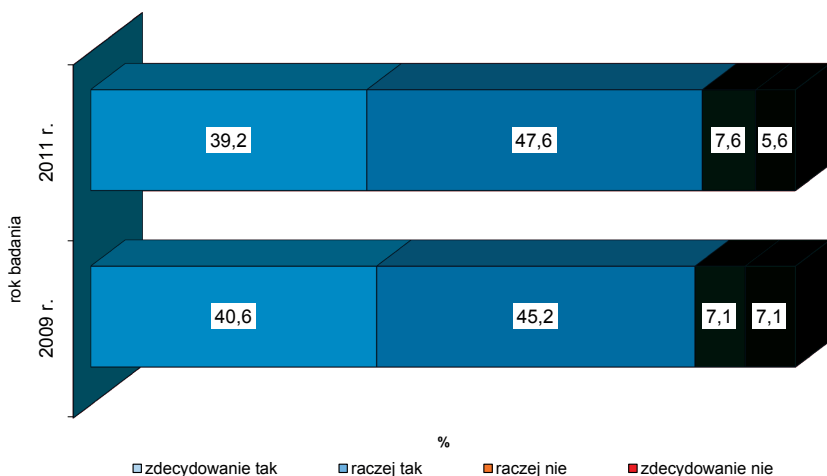
co więcej niż 15% spośród populacji osób uczących się w gimnazjach publicznych zlokalizowanych w Mińsku Mazowieckim w roku szkolnym 2008/2009, zaś w drugiej edycji badania blisko 17% z wszystkich uczniów mińskich gimnazjów uczących się w roku szkolnym 2010/2011³⁵.

Poniżej przedstawiamy wybrane wyniki i wnioski płynące z naszych badań, koncentrując uwagę przede wszystkim na dynamice zjawiska. Zmiany natężenia niepożądanych zachowań w szkole są interesujące same w sobie, choć w tym przypadku analiza dynamiczna pozwala nie tylko na określenie kierunków zmian, ale także - przynajmniej pośrednio - umożliwia udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy działania władz szkoły w oparciu o diagnozę sytuacji mogą niekorzystne tendencje zahamować. Jak wcześniej nadmieniliśmy, po pierwszej edycji badania władze szkoły otrzymały szczegółowe raporty badawcze diagnozujące specyfikę problematyki w poszczególnych placówkach. W oparciu o ten materiał empiryczny zostały podjęte działania zaradcze, wyniki drugiego badania dają więc możliwość pośredniego określenia tego, na ile były one skuteczne. Podkreślić jednak należy, że prezentowane wyniki powinno się traktować z pewną ostrożnością, bowiem w ankiecie zostały uchwycone opinie uczniów dotyczące zachowań, a nie same zachowania. Wyrażane opinie zawierają w sobie osobiste doświadczenia respondentów, jak również w pewnym stopniu wyrażają doświadczenia zbiorowe. Tematyka badania, a w konsekwencji zadawane pytania dotyczyły spraw drażliwych. W efekcie respondenci mogli czasami ukrywać stan faktyczny, co mówiąc innymi słowami, oznacza, że natężenie niektórych zjawisk ujawnionych w badaniu pozostaje niedoszacowane.

Pierwszym nasuwającym się pytaniem związanym z problematyką przemocy w szkole jest to, jak uczniowie postrzegają otaczającą ich szkolną rzeczywistość: czy czują się oni - tak jak powinni w placówce oświatowej - bezpiecznie, czy też mają poczucie zagrożenia. Zebrane dane pokazują, że w mińskich gimnazjach występuje pewien problem z poczuciem bezpieczeństwa w szkole.

35 Czynnikiem selekcji do badania okazała się frekwencja uczniów w dniu realizacji - badaniem objęto około 85 % uczniów z wylosowanych klas.

Rysunek 1 – Rozkład odpowiedzi na pytanie: czy w szkole czuje się bezpiecznie? w 2009 i 2011 roku

Wyniki badań z 2009 i 2011 roku pokazują, że przeważająca część (ponad 85%) objętych badaniem gimnazjalistów w swojej szkole czuje się bezpiecznie³⁶. Pozostaje jednak kilkanaście procent uczniów, którzy stwierdzili, że w szkole nie czują się bezpiecznie. Poczucie zagrożenia co siódmego ucznia w badanych gimnazjach, jak można przypuszczać, nie wynika z uwarunkowań zewnętrznych, ale z atmosfery panującej w szkole – zachowań kolegów i personelu. Dodać przy tym należy, że jedynie około 40% gimnazjalistów wyraziło zdecydowane przekonanie, iż w swojej szkole czuje się bezpiecznie – można więc uznać, że faktycznie ponad połowa gimnazjalistów nie czuje się w pełni bezpiecznie. Inaczej mówiąc, już w świetle odpowiedzi na to proste pytanie można dopatrywać się problemu występowania niepożądanych, nacechowanych agresją i przemocą zachowań w badanych placówkach.

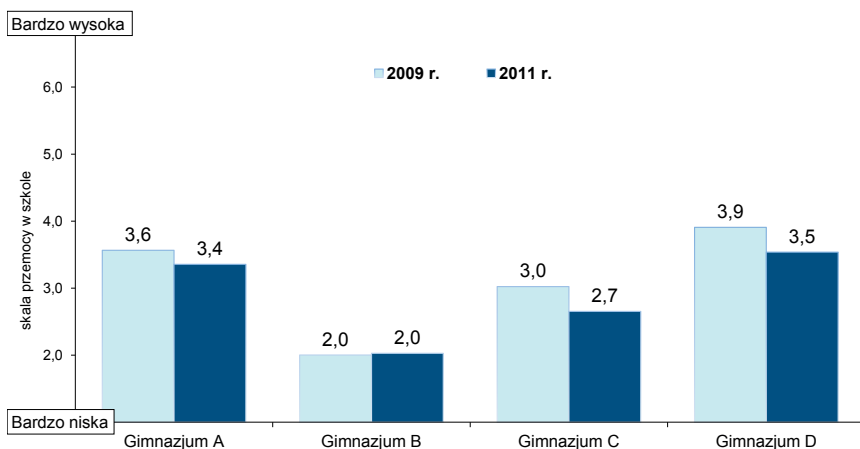
Kolejne wyniki potwierdzają występowanie przemocy w mińskich gimnazjach. I tak, gdy poprosiliśmy uczniów o ocenę rozmiarów szkolnej przemocy na siedmiopunktowej skali, gdzie 1 oznaczało „bardzo niską” a 7 „bardzo wysoką” skalę przemocy, to okazało się, że średnia ocena ukształtowała się na poziomie 2,89 w 2009 r., zaś w kolejnej edycji była bardzo podobna i wniosła 2,79. Oznacza to, że w opinii uczniów rozmiary

³⁶ Wśród tych uczniów nieco mniej niż połowa stwierdziła, że czuje się zdecydowanie bezpiecznie.

przemocy w ich szkołach są typowe³⁷. Stwierdzenie, że w mojej szkole poziom przemocy jest typowy, mówi nam przede wszystkim o tym, że w badanych gimnazjach występują nacechowane przemocą zachowania, które – jak możemy przypuszczać – nie przybierają ekstremalnych form.

Sama zmiana dokonanych przez uczniów ocen rozmiarów przemocy w gimnazjach między 2009 a 2011 rokiem była niewielka. Sugerowałoby to, że podjęte działania władz poszczególnych placówek mające na celu zredukowanie niepożądanych zjawisk w szkołach w oparciu o wyniki pierwszego badania były mało skuteczne. Jednakże w świetle szczegółowej analizy okazało się, że niewielki spadek przeciętnej oceny rozmiarów przemocy jest spowodowany efektem statystycznym zastosowanej miary wypadkowej. Szczegółowe analizy – prezentowane poniżej – uwidaczniają, że w 2011 roku w trzech spośród czterech objętych badaniem mińskich gimnazjów można zauważyć spadek ocen rozmiarów przemocy. Jakkolwiek spadki nie są bardzo znaczące, to jednak wystąpiły one właśnie w tych szkołach, w których w 2009 roku rozmiary przemocy w przekonaniu badanych uczniów były największe. Zatem wydaje się, że działania władz szkół ukierunkowane na przeciwdziałanie przemocy przyniosły wymierne efekty – nie tylko udało się utrzymać wcześniejszy stan, ale w większości przypadków udało się ograniczyć skalę przemocy w szkołach.

Rysunek 2 - Przeciętne oceny skali rozmiarów przemocy w szkole, w poszczególnych gimnazjach w 2009 i 2011 roku

37 Na zastosowanej siedmiopunktowej skali pomiarowej środkiem skali jest 3.

Co prawda mimo tych korzystnych zmian, dalej percepcja poziomu przemocy w poszczególnych miejskich gimnazjach w Mińsku Mazowieckim pozostaje znacznie zróżnicowana. Powyższe dane oraz wartości wskaźnika korelacyjnego eta³⁸ mierzącego siłę zależności między rodzajem placówki a ocenami rozmiarów szkolnej przemocy wyraźnie to pokazują. Należy przypuszczać, że sytuacja taka będzie utrzymywała się w dalszym ciągu, gdyż wywołuje ją szereg czynników, wśród których należy przede wszystkim wymienić: - skład gimnazjalistów oraz – samodzielność/brak samodzielności placówki. Jeśli chodzi o pierwsze uwarunkowanie, tj. czynnik ludzki, to w każdym mieście istnieje „najlepsza szkoła”, do której kryteria rekrutacyjne są wyższe niż w przypadku pozostałych szkół. W rezultacie do takiej szkoły trafiają dobrzy i spokojni uczniowie, którzy łatwiej poddają się dyscyplinie szkolnej. Samodzielne funkcjonowanie gimnazjum, tj. terytorialne wyodrębnienie placówki, także sprzyja obniżeniu natężenia zachowań agresywnych. Ograniczenie kontaktów uczniów gimnazjów z uczniami innego typu szkół (podstawowych, średnich) skutecznie eliminuje możliwości wykorzystywania przewagi fizycznej oraz powielania wzorców stosowania niepożądanych zachowań w środowisku szkolnym.

Omawiając postrzeganie przez gimnazjalistów rozmiarów przemocy w swojej szkole, warto zwrócić uwagę na pewną specyficzną prawidłowość. Otóż okazuje się, że niezależnie od szkoły w dwóch okresach badania uczniowie oceniali poziom przemocy w innych miejskich gimnazjach przeciętnie jako wyższy niż w ich własnych szkołach³⁹. Przepuszczalnie ta prawidłowość ilustruje mechanizm osvajania przemocy we własnej szkole. O ile dla gimnazjalisty formy i natężenie zachowań nacechowanych przemocą we własnej szkole są znane i przewidywalne, o tyle o podobnych zjawiskach z innych gimnazjów dowiaduje się on od kolegów, rodziny, być może z mediów. Jak możemy się domyślać, w tych pośrednich przekazach mówi się o skrajnych formach zachowań agresywnych. Konfrontacja własnych doświadczeń z pozyskiwanymi wiadomościami przyczynia się do wytworzenia zniekształconego obrazu rzeczywistości. Sytuację we własnym gimnazjum uczeń postrzega jako znośną w porównaniu z tym, co mogłoby się mu przytrafić w innych szkołach. Ten mechanizm osvajania

38 Wartość wskaźnika korelacyjnego eta dla 2009 roku wyniosła 0,453; natomiast dla 2011 roku wartość analogicznego wskaźnika wyniosła 0,356.

39 Świadczą o tym wartości współczynników korelacji liniowej między pytaniami o rozmiar przemocy we własnej szkole oraz o rozmiary przemocy we własnej szkole w porównaniu do innych miejskich gimnazjów wynoszące dla 2009 i 2011 roku odpowiednio: 0,457 i 0,410.

przemocy przez młodych ludzi jest o tyle niebezpieczny, że w oparciu o te błędne wyobrażenia uczniowie przyzwalają na istnienie tych „niewinnych” zjawisk we własnej szkole, tym samym wpisując zachowania agresywne i nacechowane przemocą w kulturę szkoły.

Określenie percepcji przemocy przez gimnazjalistów w naszych badaniach nie sprowadzało się jedynie do ogólnych ocen na temat tego, jak duży jest zakres tego zjawiska. W badaniu staraliśmy się także uchwycić to, które z typowych przejawów przemocy⁴⁰ są postrzegane jako najczęściej występujące w środowisku szkolnym. Jak wynika z zebranych danych, w przekonaniu badanych uczniów na terenie szkół gimnazjalnych często dochodzi do agresywnych zachowań, czego dowodzą niżej przedstawione wyniki. Najbardziej powszechnym przejawem szkolnej przemocy jest wzajemne obrażanie się uczniów – sądziło tak około połowy badanych i w tym przypadku wyniki między kolejnymi okresami nie uległy zmianom. Oznacza to, że wzajemne wyzwiska, wyśmiewanie i obraźliwe wypowiedzi wobec szkolnych kolegów, a więc różne formy przemocy psychicznej stały się codziennością w szkołach gimnazjalnych. Kolejnym przejawem szkolnej przemocy o relatywnie dużym natężeniu w przekonaniu badanych były fizyczne sposoby rozwiązywania sporów między uczniami – w 2011 roku co czwarty badany uznał, że bójki między uczniami mają często miejsce w jego szkole, zaś co piąty twierdził, że pobicia są często występującym zjawiskiem w jego gimnazjum. Warto przy tym zwrócić uwagę, że w 2011 roku na te przejawy fizycznej przemocy uczniowie wskazywali częściej niż w 2009 roku. Ta zmiana może mówić o postępującej brutalizacji zachowań młodzieży lub z uwagi na charakter pytania⁴¹ o większej wrażliwości gimnazjalistów na przejawy zachowań agresywnych w szkole. W świetle deklaracji badanych stosunkowo często w gimnazjach pojawia się zjawisko celowego niszczenia rzeczy przez innych uczniów.

40 W badaniu ankietowym byliśmy zmuszeni do ograniczenia naszych zainteresowań do typowych przejawów przemocy, np. wyzwisk, bójek, kradzieży - było to podyktowane dbałością o wiarygodność wyników. W formularzu ankiety celowo zrezygnowaliśmy z zadawania pytań o zachowania związane ze sferą seksualności, np. molestowanie; uznaliśmy bowiem, że tego rodzaju pytania mogą prowokować młodych ludzi do nierzetelnych odpowiedzi.

41 Pytanie brzmiało: *jak często według Ciebie dochodzi do pobic uczniów przez innych uczniów?* W efekcie badaniu mówili o swoim bardzo subiektywnym wrażeniu, które niekoniecznie musi oddawać stan faktyczny.

Rysunek 3 - Frakcja uczniów uznająca w 2009 i 2011 roku, że na terenie szkoły często dochodzi do następujących zdarzeń:

Innymi dostrzeganymi przejawami przemocy w szkole, ale o wyraźnie mniejszym natężeniu są takie negatywne zjawiska, jak: grożenie uczniom przez innych uczniów, obrażanie uczniów przez nauczycieli, celowe obrażanie nauczycieli przez uczniów, kradzieże, działania mające na celu upokorzenie kolegów i zastraszanie nauczycieli przez uczniów. Jak ukazują wyniki badania, te ostatnie formy przemocy występowały zdaniem badanych w szkołach w małym stopniu i nie uległy znaczącym zmianom.

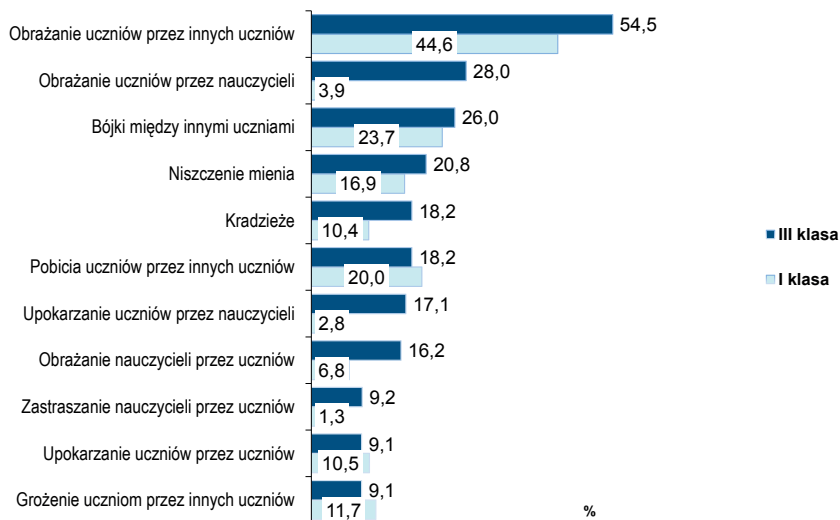
Wyniki zebrane w 2009 roku wskazywały, że postrzeżenie natężenia przemocy było wyraźnie zróżnicowane wśród uczniów poszczególnych klas. Ogólnie biorąc, zaobserwowana prawidłowość polegała na tym, że uczniowie pierwszych klas uznawali, iż w szkole dochodzi do zdarzeń nacechowanych przemocą dużo częściej niż ich starsi koledzy. Ta obserwacja oraz inne wyniki analiz materiału zgromadzonego w pierwszej edycji badań stanowiły podstawę do sformułowania ostrożnego przypuszczenia o występowaniu w badanych gimnazjach zjawiska „szkolnej fali”⁴², a więc stosowania przemocy przez starszych gimnazjalistów wobec pierwszoklasistów. Jednak materiał empiryczny zgromadzony w 2011 roku nie potwierdza tej prawidłowości. W świetle ostatnich wyników okazuje się,

⁴² Więcej na ten temat zob. A.Izdebski, *Przemoc wśród młodzieży gimnazjalnej: w świetle badań uczniów szkół zlokalizowanych na terenie Mińska Mazowieckiego*; w: *Społeczno-kulturowe oddziaływania mediów w dobie społeczeństwa sieciowego*, red. T.Kanash, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Nauk Społecznych, Mińsk Mazowiecki 2009.

że tym razem to uczniowie najstarszych klas znacznie częściej niż ich młodszy koledzy uznawali, że w szkole często dochodzi do zdarzeń nacechowanych agresją. Wydaje się, że uzyskane dane odzwierciedlają przeobrażenia spowodowane działaniami władz poszczególnych placówek oświatowych. Jak możemy przypuszczać, dyrektorzy szkół po zapoznaniu się z pierwszymi wynikami badania podjęli działania przede wszystkim nakierowane na ochronę najsłabszej grupy uczniów, tj. pierwszoklasistów. Uzyskane wyniki obrazują efekty tych działań.

Analizując postrzeganie częstości występowania różnych przejawów agresji i przemocy w szkole wśród uczniów z różnych klas, warto zwrócić uwagę na wskazywanie odmiennych problemów. Jak wynika z niżej przedstawionych danych, w 2011 roku bardzo duże różnice w percepcji zdarzeń nacechowanych przemocą między porównywanymi grupami występowały w przypadkach: obrażania uczniów przez nauczycieli, upokarzania uczniów przez nauczycieli, obrażania nauczycieli przez uczniów i zastraszania nauczycieli przez uczniów. Uczniowie ostatnich klas badanych gimnazjów kilkakrotnie częściej niż pierwszoklasiści utrzymywali, że do takich zdarzeń często dochodzi w szkole. Oznacza to, że w ostatnim czasie zintensyfikował się konflikt między uczniami ostatnich klas a pedagogami. Co prawda przyczyn tego konfliktu można upatrywać w przynajmniej kilku źródłach, jak np. dążenie do większej niezależności, czy większe poczucie własnej godności występujące wśród starszych uczniów, to jednak do przyczyn ostrzejszego konfliktu między uczniami a nauczycielami można także zaliczyć działania personelu nakierowane na redukcję przemocy w szkołach. Zwiększony nacisk pedagogów na ochronę najsłabszej grupy pierwszoklasistów i chęć wyeliminowania procesu „kocenia” z środowiska szkoły przynosi jako niezamierzony rezultat zwiększenia zakresu i intensywności konfliktu w przestrzeni nauczyciel-uczeń w starszych klasach. Między innymi dlatego, że ochrona słabszych grup uczniów wymaga od nauczycieli ostrzejszych działań wobec starszych gimnazjalistów, co stanowi bezpośrednio zarzewie nieporozumień. Poza tym można sądzić, że działania mające na celu spacyfikowanie agresji kierowanej wobec pierwszoklasistów nie mogą – przynajmniej w krótkim okresie – skutecznie wyeliminować pokładów agresji występujących wśród dorastającej młodzieży. A to oznacza, że przejawy agresji występujące do tej pory w postaci przemocy starszych wobec młodszych gimnazjalistów zostają przeniesione w inny wymiar życia szkoły i zwiększają ryzyko wystąpienia niepożądanych zachowań w ostatnich klasach w relacjach uczeń – nauczyciel.

Rysunek 4 - Frakcja uczniów z klas I i III uznająca w 2011 roku, że na terenie szkoły często dochodzi do następujących zdarzeń:

Percepcja zagrożeniem przemocą występująca wśród gimnazjalistów niekoniecznie odzwierciedla skalę rzeczywistych zagrożeń. Sądzić wręcz należy, że postrzeganie zagrożenia jest zwykle większe niż ma to miejsce faktycznie. W związku z tym celem badań poza oceną postrzegania przemocą była także chęć określenia tego, jaka część uczniów rzeczywiście doświadcza przemocą w szkole. Mamy świadomość, że ustalone w badaniach rozmiary doświadczeń przemocą są raczej niedoszacowane z uwagi na specyfikę badań ankietowych⁴³ i przede wszystkim dlatego, że pytania te mają charakter drażliwy, podejmują kwestie intymnych i bolesnych przeżyć często wypieranych lub racjonalizowanych - mało kto lubi przyznawać się do tego, że stał się ofiarą przemocą. Niemniej w badaniach nad przemocą w szkole trudno jest pominąć tak istotne zagadnienie i koncentrować się tylko na postrzeganiu zjawiska.

Zebrałe dane potwierdzają nasze przypuszczenie, że uzyskany obraz oparty na dostrzeganiu i doświadczeniu przemocą w gimnazjach cechuje się różnym natężeniem. Na podstawie poniższego zestawienia można stwierdzić, że mniejsza część uczniów w badaniu deklarowała doświadczenie poszczególnych form przemocą niż twierdziła, że do tego typu zda-

⁴³ W pytaniach ankietowych wyspecyfikowana lista zdarzeń zwykle ma niepełny charakter, a więc nie wyczerpuje wszystkich możliwych doświadczeń związanych z przemocą u respondentów.

zeń często dochodzi na terenie szkoły. Niemniej należy podkreślić dużą zgodność w rankingach postrzegania i doświadczania poszczególnych rodzajów przemocy⁴⁴. A w przypadku niektórych zdarzeń jak np. gróźb, czy upokorzeń ze strony innych uczniów postrzeganie tych form przemocy i ich doświadczenie jest w zasadzie identyczne.

Tabela 2 – Procent uczniów deklarujących, że w szkole:

Rodzaj zdarzenia	często dochodzi do zdarzeń		doświadczyli takich zdarzeń	
	2009 r.	2011 r.	2009 r.	2011 r.
Obrażanie przez innych uczniów	48,9	43,3	47,2	30,0
Groźby ze strony innych uczniów	13,0	12,9	12,7	13,8
Zniszczone rzeczy	22,6	14,2	18,2	11,8
Kradzież	8,0	7,5	10,3	8,5
Pobicie	14,0	7,1	20,8	6,9
Upokarzanie przez innych uczniów	10,9	3,8	9,5	4,1

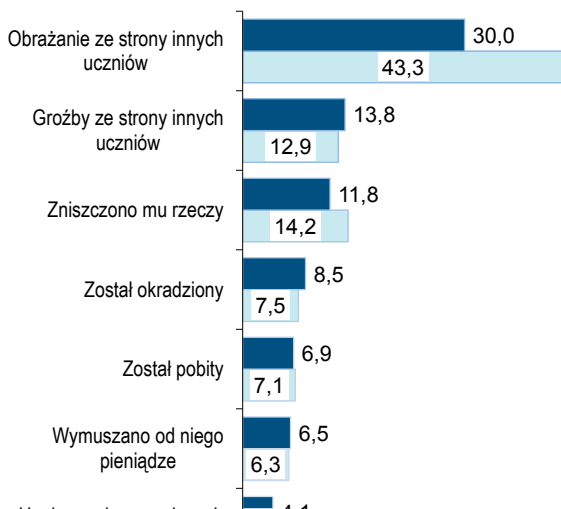
W świetle wyników analizy poświęconej doświadczeniom przemocy wśród uczniów uwidocznia się przede wszystkim to, że przemoc szkolna ma charakter przemocy psychicznej znacznie częściej niż przemocy fizycznej. Można powiedzieć nawet więcej, że w badanych szkołach uczniowie najczęściej doświadczają przemocy psychicznej ze strony kolegów, zaś przemoc fizyczna nakierowana na dobra ucznia jest częstsza niż przemoc fizyczna skierowana wobec osoby ucznia. Uzyskane wyniki w ujęciu dynamicznym charakteryzują się bardzo dużą stabilnością. Jediną wyraźną zmianą jest obniżenie się skali wzajemnego obrażania się przez uczniów w badanych szkołach, co w pewnym stopniu potwierdza nasze wcześniej-

44 O wysokiej zbieżności między poziomem postrzegania częstości występowania przejawów przemocy w szkole a natężeniem doświadczenia poszczególnych rodzajów przemocy przez badanych uczniów najlepiej świadczą bardzo wysokie wartości współczynników korelacji rangowej dla poszczególnych okresów wynoszące odpowiednio $r_s = 0,886$ i $r_s = 0,943$.

sze przypuszczenia na temat pozytywnych efektów działań władz szkoły w zakresie ograniczenia zjawiska przemocy.

Największa część spośród objętych badaniem respondentów stwierdziła, że na terenie gimnazjum była obrażana przez innych uczniów. Kolejnym przejawem szkolnej agresji w rankingu często doświadczanych zdarzeń przez gimnazjalistów były groźby ze strony innych uczniów, które jak możemy przypuszczać, często towarzyszą obraźliwym uwagom. Następne miejsce w tym rankingu negatywnych doświadczeń zajmowała już przemoc fizyczna, ale nakierowana nie bezpośrednio na osobę, a na rzeczy ucznia – w badanych gimnazjach relatywnie duża część uczniów przyznała, że w szkole inni uczniowie celowo zniszczyli im rzeczy. Na dalszym miejscu rankingu negatywnych doświadczeń pojawia się kradzież, która, jak się okazuje, jest nieco większym problemem niż pobicia, wymuszenia czy działania ze strony innych gimnazjalistów mające na celu upokorzenie.

Rysunek 5 - Frakcja uczniów deklarująca w 2009 i 2011 roku, że doświadczyła następujących zdarzeń

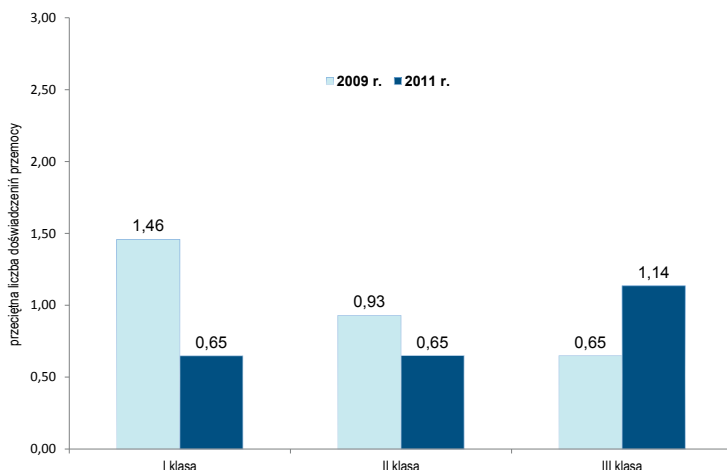

Ustalone rozmiary doświadczanej przemocy przez gimnazjalistów – z wyjątkiem dość powszechnego obrażania się wzajemnego uczniów – nie są być może bardzo duże, oscylują wokół kilkunastu – kilku procent. Jednak biorąc pod uwagę to, że w badanej zbiorowości w 2011 roku jeden na trzech gimnazjalistów doświadczył przynajmniej jednej z siedmiu wymienionych w ankiecie form przemocy, wskazuje na duży zasięg problemu.

Należy przy tym zwrócić uwagę, że i tak w drugiej edycji badania frakcja gimnazjalistów przyznająca się do tego, że padła ofiarą zachowań agresywnych ze strony innych uczniów była niższa niż w 2009 roku, kiedy to blisko połowa z objętej badaniem zbiorowości doświadczyła przynajmniej jednego przejawu przemocy ze strony szkolnych kolegów. Jest to kolejny dowód na to, że w mińskich gimnazjach udało się ograniczyć zasięg występowania niepożądanych zachowań wśród uczniów.

Tę pozytywną zmianę w badanych szkołach potwierdzają kolejne wyniki szczegółowych analiz opartych na deklaracjach uczniów w zakresie doświadczeń przemocy w szkole. W pierwszej edycji badania pierwszoklasiści nie tylko postrzegali rozmiary występowania przemocy w szkole jako znacznie częstsze niż ich starsi koledzy, ale także wyraźnie częściej niż uczniowie drugich, czy trzecich klas przyznawali się do tego, że na terenie szkoły osobiście spotkali się z przemocą. W 2009 roku na dziesięciu uczniów pierwszej klasy, średnio biorąc, przypadało około 15 negatywnych doświadczeń wynikających ze stosowania przemocy przez innych gimnazjalistów, wówczas gdy na dziesięciu drugoklasistów przeciętnie przypadało 9 takich zdarzeń, zaś najmniej negatywnych doświadczeń przypadło przeciętnie na uczniów trzeciej klasy – 7 na dziesięciu uczniów z tego poziomu nauczania. Natomiast w 2011 roku okazało się, że przeciętna liczba negatywnych doświadczeń wynikających z przemocy w szkole przypadająca na ucznia była najwyższa wśród trzecioklasistów – średnio biorąc - dwa razy większa niż w klasach pierwszych i drugich.

Rysunek 6 – Przeciętna liczba doświadczeń przemocy według klas w 2009 i 2011 roku

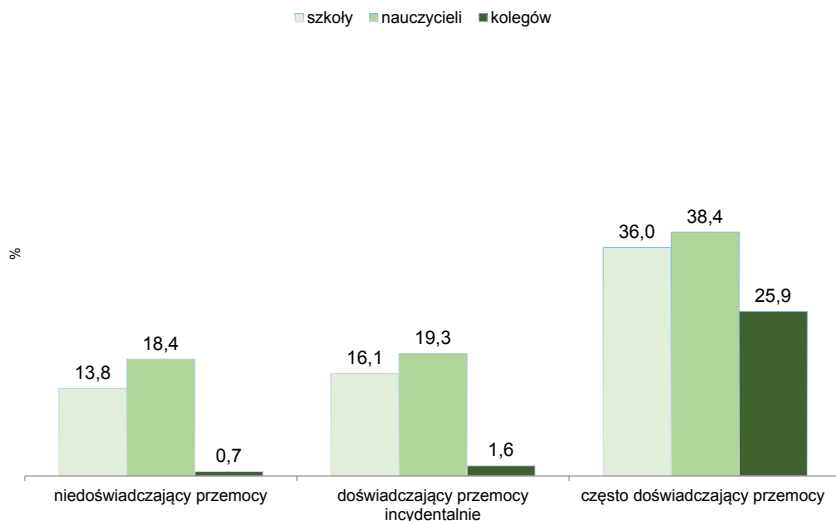

Okazuje się więc, także w świetle analiz bazujących na doświadczeniu przemocy, że pedagogom udało się wdrożyć takie procedury, które zapewniają wyższy poziom bezpieczeństwa wśród najmłodszych uczniów, a to oznacza skuteczne przeciwstawienie się praktykom zinstytucjonalizowanej szkolnej przemocy przejawiającej się w postaci fali w szkole.

Konsekwencje doświadczania przemocy w szkole przez młodych ludzi mogą być różnorodne; przykładowo może to być obniżenie poczucia własnej wartości, chęć rewanżu na prześladowcach, czy wycofanie się z życia towarzyskiego. Niezależnie od tego, jaką postać przybiorą te konsekwencje, to wspólną ich płaszczyzną jest to, że wywierają one negatywny wpływ na osobowość i postawy młodych ludzi. W szczególności te przykre przeżycia młodych ludzi wynikające z doświadczania przemocy w szkole będą powodowały niechęć do środowiska szkolnego, a więc do kolegów, nauczycieli, a być może ogólnie przełożą się na niechęć do nauki. Wyniki naszych badań wyraźnie potwierdzają te obawy. Wśród gimnazjalistów doświadczających często różnych form przemocy odsetek takich, którzy twierdzą, że nie lubią środowiska szkolnego, jest znacznie wyższy niż wśród tych uczniów, którzy nie doświadczyli negatywnych przeżyć wynikających ze szkolnej przemocy. Jak wynika z poniższych danych, w 2011 roku⁴⁵ wśród uczniów, którzy nie doświadczyli lub incydentalnie doświadczali przemocy w szkole udział tych, którzy stwierdzili, że nie lubią swojej szkoły, oscylował wokół 15%, wówczas gdy w podzbiorowości gimnazjalistów, którzy doświadczyli wielokrotnie szkolnej przemocy, był ponad dwukrotnie większy. Analogiczną prawidłowość obserwujemy w przypadku deklaracji o sympatii wobec nauczycieli. Natomiast zależność ta staje się jeszcze bardziej wyrazista, gdy pytanie dotyczyło sympatii wobec kolegów. I tak w podzbiorowości uczniów nie doświadczających przemocy lub doświadczających jej sporadycznie udział takich, którzy stwierdzili, że nie lubią swoich kolegów nie przekraczał 2% (odpowiednio 0,7% w pierwszej podzbiorowości i 1,6% w drugiej), wówczas gdy wśród gimnazjalistów doświadczających często szkolnej przemocy aż jeden na czterech uznało, że nie lubi swoich kolegów.

45 W 2009 roku odnotowane zostały identyczne prawidłowości.

Rysunek 7 – Procent uczniów deklarujących, że nie lubi szkoły, nauczycieli i kolegów w 2011 roku wśród uczniów różniących się natężeniem doświadczeń przemocy w szkole

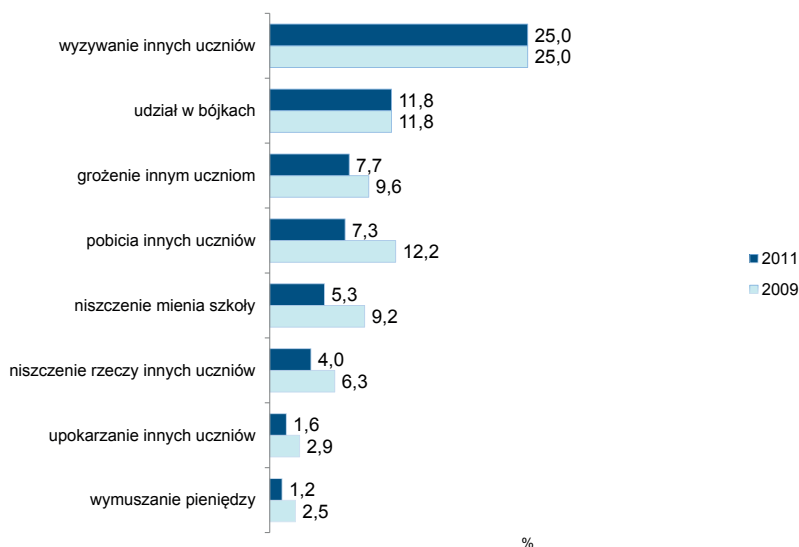

Widać zatem wyraźnie, że częste doświadczanie szkolnej przemocy nie tylko przekłada się na brak zaufania do pedagogów i zniechęca do szkoły (a zapewne także do nauki), ale przede wszystkim niszczy relacje w grupach rówieśniczych.

W naszych badaniach pytaliśmy uczniów także o to, czy zdarzyło im się stosować zachowania agresywne, nacechowane przemocą wobec swoich szkolnych kolegów. W badaniu chodziło więc także i o określenie tego, jaka część młodzieży gimnazjalnej stosuje w szkolnych relacjach z kolegami zachowania agresywne. Zagadnienie to jest szczególnie ważne z punktu widzenia dyskusji o postępującej brutalizacji zachowań młodzieży i instytucjonalizacji – w postaci szkolnej fali – przemocy w gimnazjach. Z tej perspektywy określenie natężenia doświadczania przemocy przez gimnazjalistów nie jest jeszcze wystarczające, bo w końcu może być tak, że przyczyną dużych rozmiarów doświadczanej przemocy może być nieliczna grupa zdemoralizowanych uczniów, która „terroryzuje szkołę”. W związku z tym ważne jest określenie tego, jak rozpowszechnione w społeczności uczniowskiej są zachowania agresywne; im są one powszechniejsze, tym większe ryzyko, że w szkole występują zrytualizowane formy przemocy.

Wyniki badania informujące o rozmiarach stosowania przemocy przez gimnazjalistów charakteryzują się dużą stabilnością między porównywanymi okresami, zwłaszcza dwa najczęściej praktykowane sposoby w badanych okresach nie uległy zmianie. I tak najczęstszą formą niepożądanych zachowań, do której przyznawali się respondenci, było wyzywanie innych uczniów – ta forma przejawów psychicznej przemocy dotyczyła ¼ badanej zbiorowości. Drugie miejsce pod względem częstości stosowania przemocy w szkołach zajmowało uczestnictwo w bójkach, jak się okazuje, blisko 12% respondentów przyznało się do tego typu zachowań. Kolejne formy praktykowanej przemocy, rzadziej stosowane przez gimnazjalistów, takie jak: groźenie innym uczniom, pobicia, niszczenie mienia szkoły lub rzeczy innych uczniów, upokarzanie oraz wymuszanie pieniędzy od innych uczniów – jak wynika z poniżej zamieszczonych danych – ulegały w okresie badania pewnemu obniżeniu.

Rysunek 8 - Frakcja uczniów deklarująca w 2009 i 2011 roku, że na stosowała poniższe formy przemocy

Wyniki badania sugerują zatem, że w mińskich gimnazjach nie występuje na szeroką skalę zjawisko szkolnej fali, dla której charakterystyczne jest to, że większość uczniów starszych klas stosuje wobec pierwszoklasistów przemoc fizyczną. Powyższy wniosek potwierdzają także inne analizy

ukazujące związek między doświadczaniem różnych form przemocy i jej praktykowaniem. Ustalona zależność między liczbą stosowanych i doświadczanych form przemocy jest pozytywna - współczynnik korelacji liniowej wynosi 0,366. Oznacza to więc, że gimnazjaliści stosujący większą liczbę zachowań agresywnych, przeciętnie też doświadczają większej liczby zachowań nacechowanych przemocą ze strony innych uczniów. Powyższe analizy wskazują więc, że w badanych gimnazjach przemoc, zwłaszcza przemoc fizyczna jest stosowana przez niewielkie grupki uczniów i dodatkowo dzieje się tak, że to właśnie członkowie tych niewielkich grup są ofiarami zachowań agresywnych. Można więc przypuszczać, że w poszczególnych klasach jest kilku sprawiających problemy wychowawcze uczniów, którzy tworzą grupę koleżeńską, w łonie której relacje oparte są na agresywnych zachowaniach. Niepożądane zachowania takich uczniów oczywiście czasami przenoszone są także na innych członków społeczności uczniowskiej, jednak stosowanie przemocy nie ma charakteru zinstytucjonalizowanego, odtwarzanego w każdym kolejnym roku szkolnym.

Zamieszczone w poniższym zestawieniu dane mówią o zasięgu i natężeniu występowania zachowań nacechowanych przemocą w podzbiorowościach gimnazjalistów wyróżnionych według różnych kryteriów⁴⁶. Pozwalają one scharakteryzować podzbiorowości uczniów, wśród których występuje większe ryzyko zachowań agresywnych. Omówienie tych wyników należy rozpocząć od porównania między okresami badania. Przede wszystkim wypada zwrócić uwagę na fakt, że w 2011 roku zasięg i natężenie stosowania przemocy, w prawie wszystkich kategoriach uczniów, uległy obniżeniu w porównaniu do wcześniejszej edycji badania. Te wyniki po raz kolejny potwierdzają wcześniej wysunięty wniosek o wyraźnych rezultatach działań władz szkół ukierunkowanych na ograniczenie przemocy w placówkach. Ponadto dodać trzeba, że w dwóch okresach badania odnotowaliśmy bardzo podobne prawidłowości opisujące różnice między porównywanymi kategoriami uczniów.

⁴⁶ Te dwie charakterystyki stosowania przemocy wzajemnie się uzupełniają. Wskaźnik: procent stosujących przemoc – przyjmujący wartości z zakresu od 0 do 100 – mówi o tym, jaka część uczniów z danej kategorii zastosowała choć raz przemoc wobec swoich szkolnych kolegów. Z kolei wskaźnik: średnia liczba zachowań agresywnych – przyjmujący wartości z zakresu od 0 do 8 informuje o tym, ile form przemocy przeciętny uczeń z danej kategorii zastosował.

Tabela 3 – Procent uczniów stosujących przemoc i średnia liczba takich zachowań w 2009 i 2011 roku w wybranych podzbiorowościach gimnazjalistów

Cecha	Kategoria	2009 r.		2011 r.	
		% stosujących przemoc	średnia liczba zachowań agresywnych	% stosujących przemoc	średnia liczba zachowań agresywnych
Płeć	Dziewczęta	28,8	0,56	24,4	0,42
	Chłopcy	46,2	1,04	37,3	0,83
Klasa	I klasa	31,0	0,98	17,4	0,27
	II klasa	36,5	0,78	38,5	0,74
	III klasa	37,0	0,67	32,5	0,78
Palenie papierosów	Niepalący	31,3	0,59	25,9	0,49
	Palący	83,3	3,11	48,9	1,13
Picie alkoholu	Niepijący	22,6	0,38	12,4	0,20
	Pijący	53,6	1,37	51,8	1,11

W podzbiorowości uczennic zasięg i natężenie przemocy były wyraźnie mniejsze niż w podzbiorowości uczniów. Co prawda uzyskany materiał potwierdza potoczne wyobrażenia o tym, że chłopcy częściej niż dziewczęta stosują działania nacechowane przemocą, to jednak należy podkreślić, że jedna na cztery spośród badanych gimnazjalistek przyznała się do stosowania przemocy.

Wyniki badania unaoczniają pewną zmianę, jaka zaszła pod względem ryzyka występowania niepożądanych zachowań wśród uczniów poszczególnych klas. O ile w 2009 roku różnice w zasięgu przemocy pomiędzy uczniami z kolejnych poziomów nauczania były niewielkie - co trzeci uczeń przyznawał się do stosowania przemocy wobec kolegów i dodatkowo najwięcej form przemocy stosowali uczniowie pierwszych klas. To w kolejnym okresie zarysowały się wyraźne różnice między pierwszoklasistami, a starszymi gimnazjalistami. Zdecydowanie większa część starszych uczniów przyznawała się do praktykowania przemocy wobec innych gim-

nazjalistów i więcej form przemocy stosowała niż uczniowie klas pierwszych.

W badaniu zostały zadane pytania dotyczące tego, czy respondent pali papierosy lub czy pił alkohol. Miały one na celu wychwycenie grupy uczniów zdemoralizowanych, którzy - jak się uważa - częściej stosują przemoc w szkole. Faktycznie ta hipoteza w pełni się potwierdziła w naszych badaniach. Z powyższego zestawienia wynika, że większa część uczniów deklarujących palenie papierosów lub picie alkoholu wykazywała niepożądane zachowania - było ich ponad dwa razy więcej niż wśród pozostałych uczniów. I dodatkowo to właśnie ci zdemoralizowani uczniowie stosowali zdecydowanie więcej form przemocy wobec swoich szkolnych kolegów niż pozostali respondenci.

5. ZAKOŃCZENIE I WNIOSKI KOŃCOWE

Problem przemocy wśród młodzieży szkolnej został już podjęty w wielu badaniach. Wyniki tych badań podobnie jak nasze przedsięwzięcia potwierdzają, że przemoc jest - niestety - codziennym zjawiskiem w polskich szkołach. Nasze badania prowadzone w szkołach gimnazjalnych zlokalizowanych w Mińsku Mazowieckim jednoznacznie pokazują, że w badanych placówkach istnieje szereg zjawisk charakterystycznych dla szkolnej przemocy. Zdecydowanie najczęściej występującym przejawem przemocy w badanych gimnazjach jest wzajemne obrażanie się uczniów. Z analizy wynika, że problem ten nie tylko dotyka największej części uczniów, ale także jest najczęściej stosowaną formą przemocy przez gimnazjalistów. Wyraźnie rzadziej w życiu szkoły pojawiają się takie problemy jak bójki, pobicia, czy kradzieże. Pomimo tego, że skala przemocy fizycznej w badanych szkołach okazała się wyraźnie niższa niż przemocy psychicznej, to jednak problem jest poważny, gdyż dotyczy konkretnych uczniów w placówce oświatowej, która powinna zapewnić bezpieczeństwo swoim wychowankom.

W świetle zgromadzonego materiału empirycznego nie można stwierdzić występowania w badanych gimnazjach szkolnej fali, czyli zinstytucjonalizowanego zjawiska upokarzania uczniów pierwszych klas przez starszych gimnazjalistów. Jak się wydaje za przemoc szkolną odpowiedzialne są niewielkie grupki uczniów sprawiających problemy wychowawcze w poszczególnych klasach. Relacje w takich grupach charakteryzują się

znacznym poziomem agresji, w efekcie ci uczniowie są jednocześnie agresorami i ofiarami zachowań nacechowanych przemocą. Oczywiście niepożądane zachowania trudnych uczniów wykraczają poza grupę koleżeńską i wówczas dotyczą innych członków społeczności gimnazjalnej.

Poczucie zagrożenia w środowisku szkolnym i doświadczanie przemocy ze strony otoczenia, w szczególności rówieśników ma szereg negatywnych konsekwencji przekładających się na psychiczny dobrostan i dalsze losy edukacyjne młodego człowieka. Okazało się, że jedną z tych konsekwencji jest ukształtowanie u ucznia braku zaufania, czy wręcz niechęci do środowiska szkolnego. W świetle zebranych danych uwidacznia się wyraźnie to, że gimnazjaliści doświadczający przemocy dużo częściej niż pozostali wyrażali opinie, że nie lubią swojej szkoły, nauczycieli i swoich szkolnych kolegów. Jest to szczególnie ważne zagadnienie, gdyż ukształtowane pod wpływem negatywnych przeżyć wynikających z doświadczenia przemocy. Niechęć do konkretnego środowiska szkolnego może stać się czynnikiem decydującym o awersji do dalszego kształcenia.

Na zakończenie warto odnotować także i pewien pozytywny aspekt naszych badań. W swoich założeniach przedsięwzięcie badawcze miało na celu nie tylko wymiar poznawczy, ale także aspekt praktyczny. W zgodzie z tymi założeniami po odpowiednim przetworzeniu wyniki badań zostały przekazane dyrektorom poszczególnych placówek, tak aby władze szkoły miały obraz sytuacji. Stało się tak po pierwszej edycji badań w 2009 roku na tej podstawie, jak wiemy, władze podjęły odpowiednie działania mające na celu ograniczenia skali negatywnych zjawisk w swoich szkołach. Działania władz szkół przyniosły pierwsze pozytywne rezultaty. W 2011 roku zbadani gimnazjaliści skalę przemocy w swoich szkołach nie tylko ocenili jako niższą niż dwa lata wcześniej, ale także nieznacznie zmniejszyła się liczba tych, którzy stwierdzili, że doświadczali przemocy, a także tych uczniów, którzy przyznali się do stosowania przemocy wobec kolegów.

BIBLIOGRAFIA

1. Górski S., *Narkomania wśród dzieci i młodzieży*. W: *Encyklopedia Pedagogiczna*. Red. W. Pomykało. Wyd. Fundacja Innowacyjna. Warszawa 1997.
2. Guerin S., Hennessy E. *Przemoc i prześladowanie w szkole. Skuteczne przeciwdziałanie agresji wśród młodzieży*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Gdańsk 2004.

3. A.Izdebski, *Przemoc wśród młodzieży gimnazjalnej: w świetle badań uczniów szkół zlokalizowanych na terenie Mińska Mazowieckiego*; w: *Społeczno-kulturowe oddziaływania mediów w dobie społeczeństwa sieciowego*, Red. T. Kanash, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Nauk Społecznych. Mińsk Mazowiecki 2009.
4. Jędrzejewski M., *Młodzież a subkultury: Problematyka edukacyjna*. Wyd. Żak. Warszawa 1999.
5. Kameduła E., *Przemoc w szkole i próby jej ograniczenia*. W: *Edukacja XXI wieku nr 12. Edukacja w społeczeństwie „ryzyka”. Bezpieczeństwo jako wartość*. Red. M. Gwoździcka-Piotrowska, J. Wołęjszko, A. Zduniak. Wyd. Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa. Poznań 2007.
6. Karkowska M., Czarnecka W., *Przemoc w szkole*. Wyd. Impuls. Kraków 1998.
7. Kmiecik-Baran K. *Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*. PWN. Warszawa 2000.
8. Komorowska B., *Zjawisko trudności wychowawczych w gimnazjum*. W: „Dyrektor szkoły” nr 5. Wyd. Wolters Kluwer Polska – ABC. Warszawa 2003.
9. Kozubska A., *Agresja młodzieży gimnazjalnej – w poszukiwaniu źródeł*. W: *Edukacja XXI wieku nr 10. Edukacja w społeczeństwie „ryzyka”. Bezpieczeństwo jako wartość*. Red. M. Gwoździcka-Piotrowska, A. Zduniak. Wyd. Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa. Poznań 2006.
10. Kuźma J. *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży*. W: *Agresja i przemoc we współczesnym świecie*. T 1. Red. J. Kuźma, Z. Szarota. Wyd. Text. Kraków 1998.
11. Leszczyńska A., *Drugie życie szkoły – przemoc czy szkolny rytuał? Uwagi pedagoga*. W: *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*. Red. J. Papież, A. Płukis. Wyd. Adam Marszałek. Toruń 1998.
12. Miłkowska D., *Wychowanie w świecie przemocy*. W: *Edukacja XXI wieku nr 12. Edukacja w społeczeństwie „ryzyka”. Bezpieczeństwo jako wartość*. Red. M. Gwoździcka-Piotrowska, J. Wołęjszko, A. Zduniak. Wyd. Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa. Poznań 2007.
13. Miłkowska-Olejniczak G., *Charakterystyka gimnazjalnego agresora*. W: *Modelowe rozwiązania działalności profilaktycznej w grupach dzieci i młodzieży*. Red. A. Doliński. KCH ZHP. Zielona Góra 2002.

14. Misztal B., *Grupy rówieśnicze młodzieży*. PAN. Wrocław 1974.
15. Passowicz P., Wysocka-Pleczyk M. *Przemoc – problemy definicyjne*. W: *Agresja i przemoc we współczesnym świecie*. T. I. Red. J. Kuźma, Z. Szarota. Wyd. Text. Kraków 1998.
16. Portmann R. *Przemoc wśród dzieci i młodzieży. Uchwycić sedno*. Wyd. Jedność. Kielce 2006.
17. Pospiszyl I., *Agresja wewnątrz rówieśnicza jako sposób rozwiązania problemu własnej tożsamości*. W: *Przemoc w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych*. Red. I. Pospiszyl. Instytut Badań Edukacyjnych. Warszawa 1997.
18. Rudniański J., *Klasyfikacja, źródła i ocena przemocy w stosunkach międzyludzkich*. W: *Przemoc w życiu codziennym*. Red. B. Hołtys. Wyd. Cinderella Books. Warszawa 1997.
19. Sack B., *Przemoc i agresja w publicznych szkołach ponad gimnazjalnych*, Wydawnictwo: Ossolineum, Szczecin 2003.
20. Szymańczak J., *Przemoc w szkole*. W: „Biuro Studiów i Ekspertyz” nr 999. Grudzień 2003 20. Turner J.S., D. B. Helms. *Rozwój człowieka*. Wyd. WSiP. Warszawa 1999.
21. Urban B. *Dewiacje wśród młodzieży*. Kraków 2001.
22. Witkowski L., *Rozwój tożsamość w cyklu życia*, Wydawnictwo WIT-GRAF, Toruń 2000.